

BÖCSKEI BALÁZS

A rendszerváltás utáni elitstratégiák és a tömegek menedzselése

A 2010-es év cezúra a magyar politikatörténetben. Egyrészt a baloldal és a liberálisok rendszerváltás utáni történetének egy szakasza lezárult, addigi hatalmi szerkezetük felbomlott, másrészt számos rendszerváltás utáni baloldali-liberális narratívát a jobboldal bírált vagy elvetett, ám ennek megalapozottságára jelen tanulmányomban nem térek ki. A magyar baloldal 1990-es évek utáni modernizációs paradigmáját nemcsak a poszttőzödi időszak legitimációs krízise kérdőjelezte meg, hanem a magyar és a külföldi környezetben egyaránt beállt politikai és gazdasági változások is. A „külső” környezet mellett a politikai zsurnalizmusban „reformgőgnek” vagy éppen „aufklérizmusnak” bélyegzett technokrata közpolitikai gondolkodást a kormányzás szempontjából jobbról, a 2010 utáni heterogén baloldal kialakulásával pedig immáron balról is, azaz nemcsak egyes párton (MSZP) belülről, hanem a baloldali többpártiság kialakulásával a pártrendszer további szereplői részéről is kritika érte.¹

A „racionalizáció”, a „racionális”, a „felelősség”, a „versenyképesség”, a „stabilitás”, a „szakértői”, a „Nyugat” stb. hívószavak voltak egyik oldalról azok a kifejezések, amelyeket a rendszerváltás utáni baloldali-liberális elitek ciklusokon átívelően, azokon belül pedig visszatérően használtak a kormányzati politika indoklására; e politikát pedig a másik oldalról a „populista”, a „kádárista”, a „paternalista” és az „irracionális” szavakkal

¹ ANDOR László: A bürokratikus modernizáció vége. *Esély*, 2002/3. 3–16.

illették. Ezek a leíró kategóriák – párhuzamosan a technokrata politikafelfogás erősödésével – a rendszerváltást követően normatív politikai tartalommal telítődtek. Többek között ennek eredményeképpen is a „populista” tömegek érdekérvényesítő-képessége folyamatosan gyengült, a magyar társadalom elismerési viszonyaiban hátrányokat szenvedtek, problématerképük nem nyert legitimitást a baloldali-liberális diszkurzív mezőben és politikai gondolkodásban. Ez a depolitizáló tendencia a David Ost által megfogalmazott² liberális tévedésben áll, mely szerint a demokrácia fundamentuma maga a kapitalizmus lenne, nem pedig a kapitalizmust érő kihívások.

A technokrata-modernizátor politikafelfogás 2010-re többek között azt eredményezte a baloldalon, hogy annak társadalmi bázisát leginkább az erős elkötelezettségű pártos szavazók adták (ez a Fideszre is jellemző). Tanulmányomban az 1990–2010 között tizenkét éven át kormányzó baloldali-liberális koalíció „kormányzó” nyelvének a tömegekre „gyakorolt” hatását mutatom be. Foglalkozom azzal, hogy a köznyelvben a „rendszerváltás veszteseiként” aposztrofáltak miként estek ki a főáramú baloldali-liberális nyelvezetből; ezeket „a nyelvpolitikából visszaszapultakat” egyébként David Ost „haragosaknak” és „dühöseknak” nevezi, olyanoknak, akik kevésbé képesek a politikai artikulációra. A modernizációs (neo)liberális nyelv- és politikafelfogás demobilizációhoz és depolitizációhoz vezetett, s egy olyan diszkurzív stratégia jött létre, amelyben az államra rászoruló társadalmi csoportok érdekeit meghatározó beszédmód populizmusnak minősült. A politikát a társadalmi konfliktusok artikulációjának és kezelésének terepe helyett immár úgy kezelték, mint költségvetési kérdést, értéksemleges policyk technokrata gyakorlatának szféráját, amely megváltoztathatatlan normák, szabályrendszerek és intézményközpontú megoldások mentén zajlik.

²David Ost: Hogyan veszítették el a liberálisok a munkásság támogatását? 2000, 2009/1. Elérhető: <http://ketezer.hu/2009/01/hogyan-veszitettek-el-a-liberalisok-a-munkassag-tamogatasat/> Letöltés ideje: 2015. február 3.

A 2010 utáni magyar jobboldal repolitizálási szándékaira és a politika primátusát visszaállító politikafelfogásra³ a baloldal öt évvel a fenti cezúra után is keresi a megfelelő választ. Egyelőre még nem látta be, hogy a jobboldal által előtérbe helyezett politikára nem lehet egy depolitizáló, a politikától és a tömegektől „nyelvtelenített” problémamenedzselő nyelvvel válaszolni. Nem vállalkozom itt ez utóbbi revíziós tevékenység tartalmi vizsgálatára, viszont ez utóbbi szükségességét elismerve, igyekszem beazonosítani a fenti tendenciákat.

Rendszerváltás felülnézetből

A rendszerváltás főáramú baloldali megítélése a mély kritikai olvasatot egészen 2010–2011-ig mellőzte, leszámítva az MSZP egyes platformjait, a kritikai értelmiség elméleti tevékenységét és a kutatóműhelyek politika- és gazdaságtörténeti feldolgozásait. A rendszerváltás korrekcióját 2010 után a Nemzeti Együttműködés Rendszerének ideológiai felépítménye, majd a centrális erőtér politikai környezete adta meg. A baloldal lineáris liberális-modernizátor elbeszélés-képezetét a kormányzati, majd alkotmányos szintre emelkedett jobboldali olvasat mellett az alternatív, civil, újbaloldali véleményközösségek és műhelyek megjelenése is válságba sodorta. Az utóbbi években immáron a főáramú baloldali-liberális nyilvánosság is ciklikusan foglalkozott a transzformációs válsággal. Politikai nyelvének részévé vált a „rendszerváltás vesztesei” kifejezés, míg korábban az 1990-es évek változásait a „felzárkózás” és „utolérés” projektjeként interpretálta. Ennek megfelelően a közpolitika-alkotás folyamán kevésbé fókuszált arra, hogy a magyar társadalom egy jelentős része strukturális elmaradottságai folytán nem csupán nyertese nem lesz a posztkommunista-menedzser kapitalizmusnak⁴,

³ PÓCZA Kálmán: Alkotmányozás Magyarországon és az Egyesült Királyságban. *Kommentár*, 2012/5. 35–50.; ANTAL Attila: Politikai és jogi alkotmányozás. *Politikatudományi Szemle*, 2013/3. 48–70.

⁴ SZELÉNYI Iván: Menedzserkapitalizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi struktúra változásai a posztkommunista átalakulás során. *Magyar Lettre Internationale*, 1995/4. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00003/szeleny2.htm> Letöltés ideje: 2015. február 3.

hanem a társadalom „többszörösen összetett szerkezete” miatt sem képes lépést tartani a modernizációs pályán.⁵ A baloldali-liberális elit közpolitikai tervezéskor nem számolt kiemelten azzal, hogy (fél)perifériális országok szándékaik ellenére sem képesek megfelelni (az európai) gazdasági lobbik „törvényalkotó” kezdeményezéseinek, és a „helyi” sajátosságokat figyelembe nem vevő felzárkózási projektek vagy válságkezelési módok csak mélyítik a társadalmi egyenlőtlenséget. Negligálta azt a megközelítést, hogy a „kapitalista világrendszer félperifériáján történelmileg kialakult, hatásaiban megkerülhetetlen léthelyzet”⁶ a politikai és közpolitikai gondolkodás nyugati sztenderdeken „innen”, régiós olvasatot kíván; azaz hogy a rendszerváltás nem egyszerűen felzárkózási projekt, hanem sokkal inkább a globális hierarchiába kapaszkodás, a nemzetközi munkamegosztás újkapitalista normarendszerébe való integrálódás.

A késő-kádári technokrácia, a nemzetközi gazdasági-pénzügyi struktúrához alkalmazkodva, egyfajta közpolitikai gondolkodást is átvett. A jelen és a jövő kihívásainak értelmezésébe kevésbé fért bele az alacsonyabb státusú rétegek érdekérvényesítő-képességének elismerése, ennek pedig egyenes következménye lett, hogy utóbbiak nem tudtak fellépni az állami garanciáktól való megfosztásuk ellen. A rendszerváltás utáni kormányzó baloldal megvalósult demokráciakoncepciójának nem volt része a széles körű részvétel és intézményes ellenőrzés intézményesítése, a képviseleti demokrácia fórumainak megerősítése, az utcai politizálás elismerése. Minden, a kontrollált intézményes politika terein kívül zajló politikai folyamat és igény irracionálisnak, a „tömegek felhergelésének”, a „politika utcára vitelének” vagy éppen populizmusnak minősült. Gagyí Ágnes a rendszerváltás 25 éve kapcsán megjelent tanulmányában a következőképpen fogalmazza meg ezt az elitstratégiát: a rendszerváltással, majd a globalizációval járó átalakulás vesztes tömegeinek „érdekérvényesítő követeléseai a nyugathoz való

⁵ SIK Domonkos: Klasszikus és késő modernitás a rendszerváltás utáni Magyarországon. *socio.hu*, 2015/1. 246–276.

⁶ ÉBER Márk Áron: Melyik kettő? Miért kettős? A magyar szociológia kettős-társadalom-elméleteinek hasznáról és káráról. *Szociológiai Szemle*, 2011/4. 4.

felzárkózás liberális diskurzusaiban irracionális, a szocialista örökségre visszamenő, az egyéni felelősségvállalási képesség hiányáról tanúskodó követeléseknek, azaz az alsóbbrendűség megnyilatkozásainak minősültek. Úgy értékelték, hogy ezek a követelések megbontják a demokrácia és szabadpiac szükség-szerű csomagját, s ennyiben a demokrácia létét fenyegetik”⁷.

A kormányzó baloldal tehát az érdekvédelemnek és a problématerképnek a liberális diskurzustól eltérő kifejeződését és megnyilatkozását a nacionalizmus, a populizmus és a demagógia artikulációjaként interpretálta. Ezt tekinti Gagyi Ágnes aszketikus és formális demokratikus politikus antipopulista megnyilvánulásának. Mindez megmutatkozik a felsőbbrendű európai értékek képviseletében, a technokráciára és a racionalizációra szűkített gazdaságpolitikában, amelynek kísérőjelen-sége a jóléti állam revitalizálásának elutasítása.

A 2010-es kormányváltás is csak ideiglenesen hozott e téren korrekciót, de ezzel párhuzamosan az új baloldali politikai aktorok és az alternatív nyilvánosság különböző fórumai is tartósan kikezdték a modernizációs-(neo)liberális paradigmát. 2010-zel összeomlott a nyelvpolitikai-liberális konszenzus, válságba jutott a „nincs alternatíva” depolitizáló és demobilizáló baloldali stratégiája, s a második Orbán-kormányval fundamentális támadás érte.⁸ Krasztev Péter 2014 telén mintegy a fentieket értékelve, így ír a magyarországi baloldali-liberális elit párhuzamos valóságérzékeléséről: „Mai eszemmel inkább az a meghökkentő, hogy a civilek civilizáló illúziója kerek két és fél évtizedig eltartott, jobban mondva sikerült két és fél évtizeden át életben tartani ezt a műkedvelő lendületet. Nyitott társadalom helyett kialakultak a finanszírozott szabadság kis körei, melyek a demokrácia és liberalizmus nyelvén szólaltak meg, valamint jó angolsággal tudtak a főként külföldi támogatókkal tárgyalni... Nyitott társadalmat hirdető zárvánnyá váltak, olyan közeggé, mely saját magát kiválóan tudja értelmezni, homogén érték- és jelrendszert használ, de mindent, ami ebből

⁷ GAGYI Ágnes: Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat*, 2014/1. 305.

⁸ BÉKES Márton: Szabad-e kérdezni. *Látószög blog*, 2015. február 16.

kiszorul (konkrétan a »környező társadalmat«) anomáliaként kezelte, kerülte vele az érintkezést, háritotta az onnan befutó jelzéseket... És meg is csinálták, ami a glaszékesztyús liberális civileknek (némi jóhiszeműséggel) derogált: hétköznapi kérdésekre reagáló válaszokat pároltak le..., majd elképesztő energiákat mozgósítva lementek »a hétköznapi emberek« közé, bázisközösségeket, ún. polgári köröket alapítottak, hálózatot és működő mozgalmat szerveztek”⁹. 2010-re világhossá válhatott, hogy a politikai liberalizmus feltételrendszerei és az egyén számára abból következő jogok érvényesülése a rendszerváltás utáni Magyarországon nem szorulhat a gazdasági liberalizmus szempontrendszerére mögé.

A harag liberális kezelési kudarca

Hasonló folyamatot mutat be Ost is, aki a lengyel Szolidaritás példáján vezeti végig, hogyan is veszítették el a lengyel liberálisok a munkásosztály támogatását.¹⁰ Ost „liberálisokon” azokat a korábbi lengyel, magukat „demokratikus ellenzéként” definiáló közösséget értette, amelyek a gazdasági és politikai liberalizmus eszméjét egyidejűleg osztották. Meggyőződésük volt, hogy a magántulajdon és a piacgazdaság a politikai szabadságjogok alapjául szolgál, és e kettő csak együtt tud megvalósulni, együttállásuk adja a demokrácia és a fejlődés esszenciáját. Ost e gondolat képviselőinek a lengyel Szabadság Uniót, a magyar Szabad Demokraták Szövetségét és a cseh Polgári Demokratikus Szövetséget tartotta. Magyar viszonylatban ezt a kört azok alkották, akik osztották a magyar reformközgazdászok és a demokratikus ellenzék találkozásából megszülető politikai és közpolitikai gondolkodást. Nemcsak a lengyel politikatörténet bizonyítja, hanem Magyarországon 2010 után mindennél jobban meg is mutatkozott, hogy a rendszerváltás modernizációs paradigmájából kimaradók nem fogadják el azt

⁹ KRASZTEV Péter: Állókép civilizációs háttérrel. *Magyar Lettre Internationale*, 2014/95. 63–64.

¹⁰ David OST: *Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Cornell University Press, New York, 2005.

a társadalomképet, amelyet a – téma szempontjából vizsgált húsz évből tizenkettőt kormányzó – baloldali-liberális elitek ajánlanak nekik. Mindezt nem a liberalizmussal szembeni lázadásként értelmezem, hanem a „létező liberalizmus” elutasításaként. Ez utóbbi racionalista alapokon nyugvó liberalizmus, mely – mint Mándi Tibor írja a rendszerváltás utáni liberális gondolkodást áttekintő írásában – „saját politikai preferenciáit nem mint »jó« vagy »kívánatos«, hanem mint (egyedül) »racionális« és »szükségszerű« alternatívákat prezentálta, megszüntetve a választás lehetőségét: a szavazók leválthatták a kormányt, de nem válthatták le a politikát”. Így az aminek tanúi vagyunk, véleménye szerint nem a többségi demokrácia és a liberális konstitutionalizmus, hanem a populizmus és (az európai elitek által képviselt) liberális racionalizmus konfliktusa”.¹¹

A hazai politika elemzői és a tudományos szféra által alaposan vizsgált jelenség, hogy a néppárti logikán túlmutatóan a jobboldali, 1998–2002 között középosztálybarát Fidesz-KDNP¹² hogyan lesz immáron az alsó-középosztály,¹³ a gazdasági liberalizmus szótárán kívüliek, a neoliberális válságkezelések veszteseinek védelmezőjévé. A 2002-es választási vereséget követően a Fidesz a „polgári Magyarország” középosztály-orientált narratíváját társadalmilag kinyitotta, és az Egedy Gergely által leírt (Egedy 2006) „mozgósító konzervativizmussal” mobilizált. Noha az a konzervativizmusnak kissé talán atípusos válfaja, de nem példa nélküli formája alkalmas érvrendszert kínált az Egedy szerint „megalvadt posztkommunista hatalmi struktúrák” elleni politikai fellépéshez, a *status quo* el nem fogadásának politikai mobilizációjához, a rendszerváltozás elmaradt morális legitimitációjának a megteremtéséhez is.¹⁴

¹¹ MÁNDI Tibor: *Politikai gondolkodás*. Kézirat, 2015.; KRASZTEV Ivan: The Strange Death of the Liberal Consensus. *Journal of Democracy*, 2007/18. 56–63.

¹² ANDOR László: i. m.

¹³ ENYEDI Zsolt–FÁBIÁN Zoltán–TARDOS Róbert: Pártok és szavazók 2010–2014. In: KOLOSI Tamás–TÓTH István György (szerk.): *Társadalmi Ríport 2014*. Társki, Budapest, 2014. 532–557.

¹⁴ Egedy Gergely: „Patricius” és „mozgósító” konzervativizmus. *Magyar Szemle*, 2006/2. Elérhető: http://www.magjarszemle.hu/cikk/20070712_%

A Fidesz-KDNP plebejus antikommunizmusával¹⁵ mindinkább a rendszerváltás utáni politikai-gazdasági felépítmény antitézise lett; közrejátszott ebben a média- és vezérdemokrácia¹⁶ jelentette fordulat, az őszi beszéd által előidézett legitimációs válság és minden további, a média és a napi politika kutatásának területére tartozó fejlemény. A Fidesz-KDNP 2010-zel leginkább a rendszerváltás utáni baloldali-liberális út „magyar” korrekciójának ígéretével lépett fel. Az, hogy választási programja nem volt, többek között a rendszer- és paradigma-váltás széles horizontjával is magyarázható – amelynek közelmúltbéli előképei a *Századvég* gondozásában megjelenő évértékelőkben és a *Nemzeti Érdek* leginkább 2010-et megelőző számaiban érhető tetten. 2010-re világhosszá lett az, amit kilenc évvel azelőtt Csizmadia Ervin a következőképpen fogalmazott meg: „A mai közbeszédben a Fidesz-jelenséget általában a liberális elvektől való eltávolodásban szokás értelmezni. A Fidesz-jelenség értelmezésének lényege nézetem szerint a 80-as évek Nyugat-recepciójának és szereplőinek nemzedéki alapú kritikája... Ahogyan a 80-as évek elitjei (a maguk kritikai nyelvén és kapcsolati hálóin keresztül) rövid idő alatt elsöpörték az addig érvényben lévő Nyugat-diskurzust, a Fidesz-nemzedék is hasonlóval próbálkozik: nem ismeri el magáénak a diszkurzív diktatúra (értsd: késő-kádári technokrácia és a liberális értelmiség nyugatosodás koncepcióját. – B. B.) vívmányait. Ezáltal bizonyos értelemben relativizálja a Nyugat-projekt sikerét, illetve új sikerességi kritériumokat kíván felállítani.”¹⁷

E2%80%9Epatricius_es_%E2%80%9Emozgositó_konzervativizmus. Letöltés ideje: 2014. január 19.

¹⁵ MIKE Károly: Az antikommunizmuson túl. *Kommentár*, 2014/3. Elérhető: http://www.kommentar.info.hu/iras/2014_3/az_antikommunizmuson_tul Letöltés ideje: 2015. szeptember 3.

¹⁶ KÖRÖSÉNYI András: *Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. L'Harmattan, Budapest, 2005.

¹⁷ CSIZMADIA Ervin: Nyugat-Európa recepciója és a magyar elit. Sikerek és tehertételek az átmenetben és az új demokráciában. In: SIMON János (szerk.): *Ezredvégi értelmezések. Demokráciáról, politikai kultúráról, bal- és jobboldalról*. I. k. Villányi Úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest, 2001. 91–92.

A baloldali-liberális narratívát használók számára a rendszerváltó Nyugat-diskurzus viszont alternatívanélkülinek „bizonyult”, ezért kevésbé vizsgálták esetleges ellentmondásait, mint ahogy a Nyugatot kritikai módon analizáló nyelvezet sem volt bevett. Így volt ez egészen 2010-ig, amikor is az Orbán Viktor vezette jobboldal szakított a 2008 utáni, posztkrízis-állapotban lévő Nyugat (köz)politikai implikációival, s Magyarországra már nem mint követő-adaptáló nemzetre tekintett. A jobboldal nem fogadta el az alkalmazkodási erőtér adta kereteket, és bírálni kezdte az addigi (köz)politikai konklúziókat.

Mint láttuk, David Ost szerint a liberális tévedés abban áll, hogy a demokrácia fundamentumának magát a kapitalizmust tekintik, ahelyett, hogy a demokráciát mint a kapitalizmus kihívását értékelnék.¹⁸ Előbbi gondolkodási irány értelemszerűen minden kapitalizmusbírálatot, vagy a piacgazdaság társadalmi költségeire történő hivatkozást, a demokrácia elleni támadásként interpretál. Minél alacsonyabb valakinek a státusa, annál jobban diszkreditálódik, annál inkább a „populizmus által” megszólítható néptömegként kerül interpretálásra. Csigó Péter szerint az 1989-es rendszer esetében mélyen elitista berendezkedésről beszélhetünk: „elitista volt eszmeiségében és elitista volt a társadalmi képzelet szabályozásában (ezalatt az értem, hogy egy igen szűk kört jogosított fel arra, hogy válaszoljon a »mi a lehetséges«, a »mit tehetünk kérdéseire«).”¹⁹ Ez az eszmeiség úgy igazolta a politikai képviselő demokratizálására és a részvételiségre irányuló igények elvetését és a „létező” elitista politikát, mint a Nyugat, a nyugati és liberális demokrácia magától értetődő, konszenzuális állapotát, amelynek magyarországi természetességét a globális erőközpont kívülről jövő igazolásával támasztotta meg.

Ebben az érvrendszerben a baloldali-liberális önképét Dénes Iván Zoltánnal a következőképpen írhatjuk le: „Felzárkóztatók (civilizátorok, reformálók, európaizálók) – visszahúzóok (dema-

¹⁸ David Ost: *Defeat of Solidarity*. I. m.; David Ost: Hogyan veszítették el a liberálisok a munkásság támogatását? I. m.

¹⁹ CSIGÓ Péter: *Búcsú ,89-től: intézményes javaslatok az első köztársaság kitálásához*. Kézirat, 2015. 2.

góg, populisták, fasiszták). Ez a baloldal hisztérikus ön- és ellenségképe. Következménye a levezénylendő felzárkóztatás elhivatottsága, kizárólagossága, alternatívanélkülisége, egyedül üdvözítő volta. A felzárkóztatás közéleti nyelve, diskurzusa pedig az európai mintakövetés.”²⁰ Ehhez az is kellett, hogy a rendszerváltás utáni baloldali liberális elit magáévá tegye Ulrich Beck és Edgar Grande által leírt „technokrata élethazugság” jelenségét. Ezt leginkább a permanens uniós válság közepette tapasztalhatjuk meg, az európai fiskális paktumra vonatkozó társadalmi vitától kezdve egészen a görög krízis európai (német és Európai Központi Bank-i) kezeléséig. A paktum egyrészt egydimenzióssá teszi az európai elvárásokat, azaz minden egyes tagállamtól – annak fejlettségi szintjétől, illetve kapacitásától függetlenül – ugyanazt a gazdasági teljesítményt várja el, másrészt tovább szűkíti a nemzetállami gazdaság- és társadalompolitika mozgásterét. *A globális válságkezelés közepette a neoliberais és a technokrata „élethazugság” egyszerre kapott erőre. Előbbi szerint elegendő Európát gazdaságilag integrálni, megerősíteni, a „piaci integráció” jegyében az elszabadult határokat relativizálni és megszüntetni, s így a modernizáció ernyője alatt egyesíteni Európát. A (strukturális) „reformok” pedig a piacok egyre inkább kiteljesedő deregulációját is elhozzák. A technokrata „élethazugság”, amely a tárgyalt fiskális paktum másik oldala, a válságokat további európai szabályozással véli megoldottnak (ez a nemzetállami politika delegitimálódásával jár).* A technokrata álláspont „nemcsak hogy elfogadja Európát, hanem egy továbbmenő (»pozitív«) integráció szükségességét is látja. A múlt felé forduló nemzeti »élethazugság« helyébe a (neo)funkcionalista »spill over« integráció jövőorientált optimizmusa lép: az akart vagy akaratlan mellékkövetkezmények permanens problémamegoldási kényszert okoznak, amelyekre a felvilágosult európai elitek »tényszerűen« szükséges megoldásokat találnak, úgyhogy a végén, válságról válságra bukácsolva, a kitűzött cél, az »integráció« újból és újból elérhető

²⁰ DÉNES Iván Zoltán: *Szabadság-közösség. Programok és értelmezések.* Argumentum, Budapest, 2008. 287.

lesz.”²¹ Az ennek jegyében megszületett (köz)politikaszemlélet jobb esetben leereszkedő, rosszabb esetben marginalizációs stratégiával él az alacsony státusúak – a rendszerváltás és az európai mechanizmusokhoz adaptálódás költségeit fizetők – látásmódját és problématerképét illetően. Különböző retorikai megoldásai ennek a „kádári” és a „paternalista” diskurzus mint stigmatizációs eljárás, a „hamis tudat”-címkézés (az érintettek [a vesztesek] nem látják, mi lenne az érdekük) vagy éppen a tárgyalt társadalmi csoportok érdekérvényesítő képességének gyengítése, intézményeik szűkítése (a szakszervezetek szerepének megítélése, a sztrájkok legitimitásának vagy éppen a „Tb-népszavazás” meg- és elítélése). Ez aztán olyan diszkurzív stratégiává áll össze, amelyben az államra rászoruló társadalmi csoportok érdekében és nevében folytatott beszédet populizmusnak minősítik, rövid távú szavazatmaximalizáló stratégiaként értelmezik (lásd a Fidesz „baloldali” retorikai fordulatára vonatkozó politikai baloldali-liberális reakciókat). Ennek eredményeképpen a kormányzati (és ellenzéki) pozícióban lévő MSZP–SZDSZ együttműködés nem tudott mit ajánlani a „veszteseknek”. Utóbbiak helyzetük javulását a képzelt jövőtől várhatták, a „megszorítások”, a „reformok”, a „racionalizáció” stb. után. Ennek a stratégiának végletes retorikai példája a 2002-es 100 napos programok megítélése: idővel a költségvetési bezuhanásért felelős intézkedéscsomagot látták benne. A 2002-es kampányban, majd a csomagok végrehajtásakor a „jóléti rendszerváltás” programjáról volt szó, arról, hogy az elmaradt régiókat felzárkóztatják és egyes társadalmi csoportok kompenzációt kapnak. Ez azután úgy épült be a rendszerváltás utáni baloldal társadalom- és gazdaságpolitikai történetébe, mint ami „gazdaságilag rendkívül nehéz helyzetbe hozta az országot”.²² S ezt a liberális véleményt az MSZP-n belül is elfogadták.

A politikáról e felfogás alapján könnyen kialakulhat az a nézet, hogy tulajdonképpen költségvetési kérdés, értéksemleges

²¹ Ulrich BECK–Edgar GRANDE: *A kozmopolita Európa. Társadalom és politika a második modernitás korában*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2007. 38.

²² MAGYAR Bálint: Hiba volt az első 100 napos program. *Inforádió*, 2008. április 7.

policyk technokrata gyakorlata, amely nem társadalmi érdekcsoportok és konfliktusok, hanem normák, szabályrendszerek és intézményközpontú megoldások mentén zajlik. Politikai cselekvésről annyiban beszélhetünk, amennyiben a technokrata közpolitikai gondolkodás és a rögzített intézményi szabályok és eljárások keretét adnak annak. Az eredményvezérelt, költség-hatékony és hatékonyságelvű kormányzás felfogásába nem fért bele a politika primátusa, a többségi elv érvényesítése, az állam szerepének és döntési kompetenciájának megerősítése. A baloldali-liberális elit az értéksemleges, depolitizált kormányzási gyakorlat mint a politika természetes állapotát fogadta el.

Az államtalanítás, a politika depolitizálása, a jóléti politika megkérdőjelezése, illetve elutasítása az állami ellátásra, illetve juttatásokra leginkább rászoruló társadalmi csoportok helyzetének átértelmezésével is járt. Ez a felfogás – különösen az Őszöd utáni legitimációs válsággal kísért periódusban – nem tudta becsatornázni és megszervezni a haragot, az ellenállást, a kritikát; egyúttal a racionalitás és szükségyszerűség nyelvének kisajátításával nem nyílt mód az előbbi társadalmi csoportok nyelvi és politikai reprezentációjának lehetőségére. A baloldali-liberális politika nem mint saját identitásuknak megfelelően artikulálódó csoportokra tekint rájuk, hanem mint populizmusra hangolt, türelmetlen tömegekre – akiknek kompenzálása retorikai szinten célja ugyan a kormányzatnak, de soha nem akkor, az adott politikai periódusban, hanem csak mindig a távolibb jövőben.

A politikafelfogás különbsége megmutatkozik a demokrácia politikai-filozófiai megalapozásában is. A rendszerváltás pillanatában és azt követően az MDF és az SZDSZ a demokráciát elsősorban intézményes rendként, demokratikus intézményrendszerekkel megtámasztott jogállamként értelmezte. Csizmadia Ervin 2003-ban megjelent könyvében részletesen bemutatja azt, ahogy 1996-tól kezdve a Fidesz – szemben az előbb említett pártokkal, illetve az MSZP-vel – eszmeileg másképpen kívánta megalapozni a demokráciát.²³ Mégpedig úgy, hogy elutasítja

²³ CSIZMADIA Ervin: *A politika és az értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok*. Századvég, Budapest, 2003.

az 1980-as évek eszmei-politikai filozófiai örökségét, a „határolt forradalom” gondolatát, amelyben az elitek centrista konszenzusának ideológiáját látta, és meg akarta haladni. Ennek a „maximalista” demokraciáfelfogásnak az a lényege, hogy a „határolt forradalmat” az 1980-as évek elitjei dolgozták ki, így a demokráciának magában kell foglalnia a nemzetfogalom rehabilitációja mellett az elitcserét is. E téren is kontinuitás tapasztalható a 2010 után kormányzó jobboldallal, hiszen a második Orbán-kormány közjogi politikája egyúttal a posztkommunizmus végső visszaszorítására is irányult. G. Fodor Gábor és Kern Tamás az 1989/1990–2010 közötti időszakot egyrészt az „átmenet időszakának” tekinti, másrészt a posztkommunizmus terminusával írja le, amelynek értelmében 1989/1990-nel nem szakítás vagy törés következett be, hanem folytonosság állt fent, amely manapság a kommunizmus és a posztkommunizmus között érhető tetten.²⁴ Mindez nemcsak a politikai közösség konstituálódásának eltérő és később a gyakorlatba átültetett módját jelenti, hanem azt is, ahogyan arra Csizmadia Ervin is utal, hogy az elitek dominálta politika helyett a politika társadalmasítása következett! A Fidesz 1996-os kiáltványa már (*A polgári Magyarorszáért*) e mellett foglalt állást.

A Fidesznek a politikafelfogásra vonatkozó paradigmaváltását még szemléletesebben lehet érzékeltetni Mándi Tibor írásában. Mándi áttekinti benne a rendszerváltás utáni liberális politikai gondolkodást, s felidézi Körösnéyi András megállapításait a magyar politikai gondolkodás főáramáról az 1989–1995 közötti időszakban. Ez utóbbi szerint a korszak politikai gondolkodását a következők jellemzik: (1) a tradicionális politika-fogalmat a politika normatív-emancipatorikus fogalma váltja fel, ami a politika moralizáló megközelítésével is járt; (2) állam- és végrehajtás-ellenesség, az állam „túlhatalmának” kritikája; (3) a hatalommegosztás új dimenzióinak bevezetésével a hatalmi ágak szaporítása, a hatalommegosztás radikalizálása; (4) a politika eljogiasítása és a jogállamiság koncepciójának radikalizálásával az állam és a közjó fogalmának semlegesíté-

²⁴ G. FODOR GÁBOR–KERN TAMÁS: *A rendszerváltás válsága – The Crisis of the Regime Change*. Századvég, Budapest, 2009.

se; (5) a politikai vezetés helyett a „független szakértő” és a „független értelmiségi” technokrata-modernizációs ideológiájának dominanciája; (6) a demokrácia szubsztantív és konszenzusorientált felfogása (a procedurálissal és a többségivel) szemben; (7) végül az antipolitikai beállítottság és a civil társadalom mítosza.²⁵ A politika jogászai felfogásának emberjogi alapozottságú diskurzusával, a „politikai” és a természetes igazságérzet háttérbe szorításával viszont szakított a 2010 utáni jobboldal. Szűcs Zoltán Gábor ezt a jelenséget a politika autonómiájának kérdéséről a politika primátusa felé fordulásként írja le, melyet a magyar politikai gondolkodás „realista fordulatának” nevez, de az „antiliberalis fordulat” kifejezést is helytállónak látja.²⁶ Ezzel a fordulattal számos esetben együtt járt a szakítás a Körösi által vázolt rendszerváltó politikai gondolkodással.

*

A 2014-es országgyűlési választás előtt a baloldali tömb a jóval korábban elvesztett „populisták” nélkül indult neki a kampánynak. Kényszeredett szociális ígéretkampánya és fellazított technokrata javaslatai közepette fel sem merülhetett, hogy elmélyítheti társadalmi beágyazottságát a (permanens) vesztesek körében. Ennek tudatában sem kockáztatunk sokat, amikor megerősítjük kezdőállításunkat, mely szerint a rendszerváltás utáni baloldal (köz)politika- és nyelvpolitikai történetének egy szakasza 2010-zel véget ért. Egyrészt megváltoztak a második Orbán-kormányval előálló intézményi feltételek, másrészt a külső környezetben – például az Európai Unió válságjelenségei révén – számos addig elfogadott közpolitikai paradigma megkérdőjeleződött. Mindezzel párhuzamosan a történelem nem ért véget a liberális demokráciák 1990-es évekbeli kelet-közép-európai beköszöntével. Napjainkban a történelmi hagyományok újraeredése, a régiós különbségek, az Európa keleti határai mentén zajló fegyveres konfliktusok és az unió és a nemzet-

²⁵ MÁNDI Tibor: i. m. 11.

²⁶ SZÜCS Zoltán Gábor: A politika autonómiájától a politika primátusáig. *Századvég*, 2015/76. 116–135.

államokon belüli egyenlőtlenségek is egyértelművé teszik, hogy meglehetősen kérdéses az intézményközpontú, univerzális, értéksemleges „ideológiák” (és az ezek jegyében fogant közpolitikai szemléletek) alkalmazhatósága és adaptálása. A neoliberais, technokrata, depolitizált konszenzus után a politika ugyanis ismét az értékelvűségnek, az értékek és a konfliktusok mentén megszülető döntéseknek és döntési képességek felmutatásának a terepe lett. Ennek belátása és az ebből fakadó paradigmaváltás értelemszerűen időt vesz igénybe, a következők új politika-felfogássá alakítása számos, ebben az írásban nem részletezett tényező függvénye.

A baloldal 2014-es veresége – túl az intézményi akadályok meglétén – számos „baloldali” következtetés levonásával kell hogy járjon. Az elégedetlenek, a „haragosok”, a racionalizáció diskurzusán kívül rekedtek integrációja nélkül egy egyébként is a társadalmi szerkezetváltásoknak „kitett” politika nem lehet versenyképes olyan kihívóval (Magyarországon „kihívottal”) szemben, amely a politika és az értékek primátusát referenciapontnak tekinti. A menedzserszemléletű baloldal után az értékekben és a társadalmi konfliktusban gondolkodó politika lehet az új, integratív baloldali felfogás előfeltétele. Egyszerűbben szólva: politikai tudás kell arról, miért szavaznak alsóbb társadalmi csoportok érdekeik ellenére a Fidesz-KDNP-re? Milyen mentális struktúrákban²⁷ gondolkodnak azok, akik a retorikájukban nem, de társadalompolitikai gyakorlatukban a neokonzervatív²⁸ kormányzópartokat támogatják?

A szocializmus ugyanis abban különbözik a liberalizmustól, hogy a közösség etikáját állítja szembe az egyéni autonómia etikájával, miközben különbözik a konzervativizmustól is, mert a szociális értékei progresszívek. A hazai (2004 után a „harmadik útból” részben építkező) baloldal – „jóindulatú pragmatizmusa”, továbbá a néppárti versenyképesség-erősítése következtében – eltávolodott az „etikai szocializmus” és az értékelvű politikai cselekvés ismérveitől. A középosztály-orientált balol-

²⁷ George LAKOFF: *Ne gondoldj az elefántra!* Napvilág Kiadó, Budapest, 2006.

²⁸ POGÁTSA Zoltán: A Fidesz mint jobboldali modernizációs kísérlet. *Pogiblog. atlatszo.hu*, 2014. július 29.

dal modernizációs paradigmája nemcsak a baloldal hagyományos táborát erodálta, hanem annak biztonságát is. Ahogyan a „harmadik utas” mintául szolgáló brit Munkáspárton belül is elindult a „munkásosztály alapvető konzervativizmusára” irányuló reflexió,²⁹ úgy ez a magyar társadalomszerkezetben hasonló pozíciót elfoglaló osztályok értéktérképéből is kimutatható. Egyúttal a kapitalizmus szerkezetváltása a félperifériális Magyarország munkatársadalmát a rendszerváltás utáni baloldal értelmezésétől eltérő problémákkal sújtja. A 2010 utáni hazai társadalmpolitikai trendek, továbbá az elmúlt évtizedek baloldali szemmel deficités közpolitikai gyakorlatai után a politikai baloldal jövője attól függ, hogy integrálódni tud-e a „haragosok” szavazótáborra.

Ennek egyúttal feltételei a következők: a politika konfliktusos jellegének revitalizálása; a társadalmi konfliktusokat többek között az állam kezelje – nem pedig a láthatatlan piaci mechanizmusok –; a modernizációs paradigma és a gazdasági liberalizmus erőteljes kritikája; visszatérés egy baloldali ethoszhoz. Balázs Zoltánt idézve: a (baloldali) hagyományok „igazi értelmüket abból merítik, hogy a baloldalt *valóban* hagyományként kezelik, helyesebben – mivel a hagyomány hagyománynak való felfogása a hagyomány halála – olyan életfelfogásnak, kollektív karakternek tekintik, amely, mivel megismerhető, sokkal jobban megfelel a politikát mindig is konkrét és érzelmeket kiváltani képes küzdelemnek elképzelő tömegek reflex- és képzetvilágának”.³⁰ Egy politikai jelentéssel telő baloldal a politikát morális értékek és normák mentén is értelmezi, s felismeri, hogy az értékeket nem elég „racionalizálni”, hanem érvényesíteni is kell konfliktusokban. Az „ideológiák vége” technokrata unalma után mára ismét a politika(i) ideje jött el. S ezzel újra a régi törvény él: a depolitizált baloldal csak árnyéka lehet a baloldalnak.

²⁹ Ian GEARY–Adrian PABST (eds): *Blue Labour: Forging a New Politics*. I. B.Tauris, London, 2015.

³⁰ BALÁZS Zoltán: *Ki látott már szocialistát? Magyar Narancs*, 2015. február 12. Elérhető: <http://magyarnarancs.hu/egotripp/balazs-zoltan-a-jobblazadasa-93734>. Letöltés ideje: 2015. február 3.